

ДАВЛАТ МУАССАСАЛАРИДА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ НОРМАТИВ – ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ

Хайитов Шерзод Пардабоевич

Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Тошкент молия институти

Тошкент, Ўзбекистон

e-mail: shshsh777@umail.uz

Аннотация.

Мақолада давлат муассасаларида бухгалтерия ҳисобини норматив – ҳуқуқий тартибга солишнинг ўзига хос жиҳатлари ва хусусиятлари тадқиқ этилган. Давлат муассасаларида бухгалтерия ҳисобини меъёрий тартибга солишнинг қонунчилик, норматив, услубий ва техник даражаларга ажратилган ҳамда илмий – услубий жиҳатдан асосланган. Амалдаги норматив - ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқ давлат муассасаларида ҳисоб сиёсати шакллантиришнинг зарурлиги, унинг таркибий тузилиши ва уни ички назорат тизимини таъминлашдаги аҳамияти асослаб берилган.

Таянч сўзлар: бухгалтерия ҳисоби, бюджет ҳисоби, бюджет ҳисоби стандарти, давлат муассасаси, давлат бюджети, давлат сектори, ички назорат, ҳисоб сиёсати, ҳуқуқий ҳужжат.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В ГОСУДАРСТВЕННЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Хайитов Шерзод Пардабоевич

Доктор философии по экономическим наукам (PhD)

Ташкентский финансовый институт

Ташкент, Узбекистан

e-mail: shshsh777@umail.uz

Аннотация.

В статье рассматриваются специфические аспекты и особенности нормативно – правового регулирования бухгалтерского учета в государственных учреждениях. Регулирование бухгалтерского учета в государственных учреждениях подразделяется на правовой, нормативный, методический и технический уровни и основывается на научно – методическом аспекте. В соответствии с действующими нормативно-правовыми документами обоснована необходимость формирования учетной политики в государственных

учреждениях, ее состав и важность обеспечения ее системы внутреннего контроля.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, бюджетный счет, стандарт бюджетного учета, государственное учреждение, государственный бюджет, государственный сектор, внутренний контроль, учетная политика, правовой документ.

REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF ACCOUNTING IN GOVERNMENT AGENCIES

Khaitov Sherzod Pardaboevich

Doctor of Philosophy in Economic Sciences (PhD)

Tashkent Institute of Finance

Tashkent, Uzbekistan

e-mail: shshsh777@umail.uz

Abstract.

The article discusses the specific aspects and features of the legal regulation of accounting in government agencies. The regulation of accounting in government agencies is divided into legal, regulatory, methodological and technical levels and is based on the scientific and methodological aspect. In accordance with current regulatory documents, the need to formulate an accounting policy in government agencies, its composition and the importance of ensuring its internal control system is substantiated.

Keywords: accounting, budget account, budget accounting standard, government agency, state budget, public sector, internal control, accounting policy, legal document.

Кириш. Давлат бюджети тақчиллигини қисқартириш учун бюджетдан ажратилаётган маблағларнинг аниқ ҳисоб – китоби бўлиши ва унинг мақсадли ишлатилаётганлигини назорат қилиш учун қатъий қонунчилик тизимига асосланиши керак. Бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири ҳам давлат муассасалари томонидан олинган бюджет маблағларидан самарали фойдалаётганлигининг ҳисобини норматив – ҳуқуқий ҳужжатларга риоя қилган ҳолда юритиш ҳисобланади.

Маълумки, давлат муассасалари маблағларини мақсадли, самарали сарфланиши, шунингдек мол — мулклари ва мажбуриятлари бўйича тегишли қарорлар қабул қилишларида бухгалтерия ҳисобининг маълумотларига асосланади. Давлат муассасаларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва юритиш орқали даромадлар ва харажатлар сметалари ижроси жараёнида

маблағлар ва уларнинг ташкил бўлиш манбаалари ҳаракатини акс эттириб ижроси натижалари бўйича тегишли тартибда бухгалтерия ва молиявий ахборотлар шакллантирилади. Унинг ёрдамида сметалар ижроси жараёни бўйича маълумотлар тақдим этилади.

Бугунги кунда бюджет тизимида амалга оширилаётган ислохотлар жараёнида давлат муассасаларида бухгалтерия ҳисобини ўрни ва аҳамияти ошиб бормоқда.

Бюджет маълумотларининг очиклиги ва шаффофлигини янада ошириш, бюджет маблағларининг шаклланиши ва сарфланиши устидан парламент ва жамоатчилик назоратини кучайтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 августда “Бюджет маълумотларининг очиклигини ва бюджет жараёнида фуқароларнинг фаол иштирокини таъминлаш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПҚ – 3917 – сон қарори қабул қилинди. Қарор билан “Очиқ бюджет” ахборот портали ишга туширилди ва фаолият юритиши таъминланди. Порталда бюджет қонунчилигини бузиш ҳолатлари тўғрисида хабардор қилиш ва бюджет жараёнини такомиллаштириш бўйича таклифлар киритиш имкониятини ўз ичига олган фуқаролар билан қайта алоқани ташкил этишни таъминлаш масаласи алоҳида қайд этилган. Шунингдек, давлат муассасаларида бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботларни шакллантиришда норматив – ҳуқуқий ҳужжатларга асосланиш муҳим аҳамият касб этади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Тадқиқот мавзуси доирасида мамлакатимиз ва хорижлик иқтисодчи олимларнинг илмий ишлари ўрганилди. Хорижлик иқтисодчи олимлар И.Воробьева, А. Спесивцева ва Г.Барышевларнинг тадқиқотларида бюджет, ғазна ва бюджетдан молиялаштирилувчи муассасалар учун бухгалтерия ҳисобини юритиш тартиб – қоидалари кўрсатилган. Ушбу давлат муассасаларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш, бухгалтерия ҳисобининг асосий қоидалари ва тамойиллари ҳамда ҳисоб сиёсатини шакллантиришнинг ҳуқуқий асослари батафсил ёритиб берилган [Воробьева И.П., Спесивцева А.Л., Барышева Г.А., 2012].

Давлат секторида бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш асослари С.Солодова ва А.Глуценколарнинг илмий тадқиқотларида батафсил ёритилган. Давлат секторида бухгалтерия ҳисобини норматив – ҳуқуқий тартибга солишда ҳар бир қонун ва кодексларнинг мазмуни ва аҳамияти, уларнинг қўлланилиши ва бир – бирига боғлиқликлари услубий жиҳатдан асосланган [Солодова С.В., Глуценко А.В., 2022].

О.Качкова, Т.Кришталева ва М.Овсийчукларнинг тадқиқот ишларида бюджет муассасаларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш масалалари асосий ўринни эгаллайди. Бунда бюджет муассасаларида бухгалтерия ҳисобининг

асосий қоидалари, ички назорат тизими ва ҳисоб сиёсатини шакллантиришнинг ташкилий, услубий ҳамда техник жиҳатлари батафсил ёритиб берилган [Качкова О.Е., Кришталева Т.И., Овсяичук М.Ф., 2022].

Мамлакатмиз иқтисодчи олимларидан М.Остонақулов, С.Меҳмонов, А.Туйчиев, А.Остоноқулов, К.Ибрагимов ва А.Турсуновлар бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисобини ташкил қилишнинг назарий, услубий ва ҳуқуқий жиҳатлари бўйича тадқиқотлар олиб боғанлар.

М.Остонақуловнинг тадқиқотлари бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш масалаларига бағишланган бўлиб, ташкилотларда бухгалтерия ҳисобини ташкил этишнинг назарий, услубий ва ҳуқуқий жиҳатлари ёритиб берилган. Бюджет ташкилотларида ҳисоб ишларининг юритилиши, инвентаризациянинг ўтказилиши ва ҳисоботларнинг шакллантирилишининг услубий томонлари ҳам кўрсатиб берилган [Остонақулов М., 2009].

С.Меҳмоновнинг тадқиқот ишларида бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш, унинг назарий – услубий асослари ўрганилган. Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этишнинг мақсади, вазифалари, алоҳида хусусиятлари, бухгалтерия счётларининг таснифланиши ва молиявий ҳисоботларни тузишнинг норматив – меъёрий ҳужжатларга асосланиши ёритиб берилган [Меҳмонов С., 2012].

А.Туйчиев, А.Остоноқулов, К.Ибрагимов ва А.Турсуновлар томонидан олиб борилган тадқиқотларда бюджет ҳисоби ва бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этишнинг долзарб масалалари, ҳисобнинг ташкилий ва услубий асослари ёритилган. Ҳисоб объектлари бўйича уларнинг аналитик ва синтетик ҳисобининг амалий жиҳатлари кўрсатиб берилган [Туйчиев А., Остоноқулов А., Ибрагимов К., Турсунов А., 2018].

Юқоридаги хорижий ва мамлакатимиз иқтисодчи олимларининг тадқиқотларини ўрганиб чиққанимизда, улар томонидан олиб борилган тадқиқот ишлари асосан бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисобини юритиш ва ташкил этишнинг назарий, услубий ҳамда ташкилий жиҳатларига бағишланган. Олимлар томонидан давлат муассасаларида бухгалтерия ҳисобини юритишнинг ҳуқуқий асослари қисман ёритилган бўлса–да, тўлиқ тадқиқ қилинмаган. Шу боисдан бизнинг фикримизча, давлат муассасаларида бухгалтерия ҳисобини норматив – ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш, шу асосда ҳисоб сиёсатини ишлаб чиқиш ва ички назорат тизимини ташкил этиш бюджет маблағларидан мақсадли ҳамда самарали фойдаланишда муҳим аҳамиятга эга.

Тадқиқот методологияси. Давлат муассасаларида бухгалтерия ҳисобини норматив – ҳуқуқий тартибга солишнинг ўзига хос жиҳатлари ва хусусиятларини инобатга олган ҳолда тизимли таҳлил, анализ, синтез, таққослаш ва бошқа шу каби бир қанча тадқиқот усулларида фойдаланилган.

Натижа ва муҳокамалар. Маълумки, бухгалтерия ҳисоби бу яхлит ва узлуксиз ҳолда ҳисобга олиш йўли билан бухгалтерия ҳисоби объектларининг ҳолати ва уларнинг ҳаракати тўғрисидаги маълумотларни йиғиш, рўйхатга олиш ва умумлаштириш, шунингдек, улар асосида молиявий ва бошқа ҳисоботларни тузиш тизимини ўзида акс эттиради.

Давлат муассасаларида бухгалтерия ҳисоби эса, умумий ҳолда бухгалтерия ҳисобини, шунингдек, бюджет жараёнини бир қисмини ташкил қилиб, фойдаланувчиларни давлат бюджетининг ижроси тўғрисидаги зарурий молиявий ахборотлар билан таъминлайди [8].

Давлат муассасаларида бухгалтерия ҳисобини норматив – ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишда, ушбу ҳужжатларни қуйидаги тўртта даражага ажратишни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз (1 – расм).

Давлат муассасаларида бухгалтерия ҳисобини ҳуқуқий тартибга солишнинг қонунчилик даражасига бухгалтерия ҳисобини ташкил этишнинг ҳуқуқий асослари ҳисобланган Ўзбекистон Республикасининг Бюджет кодекси ва Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари ва Қарорлари киради.

1–расм. Давлат муассасаларида бухгалтерия ҳисобини ҳуқуқий тартибга солиш даражалари¹

Ўзбекистон Республикасининг Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонунида бухгалтерия ҳисобини юритиш қоидалари бухгалтерия ҳисоби стандартлари, шу жумладан кичик тадбиркорлик субъектлари учун соддалаштирилган бухгалтерия ҳисобини юритиш стандарти билан белгиланиши кўрсатилган.

Мамлакатимизда бюджет ҳисоби ва ҳисоботини юритиш тартиби Бюджет кодексига асосан амалга оширилади. Бюджет ҳисоби ва бюджет ҳисоботининг ягона услубияти Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги томонидан Бюджет кодекси, бюджет ҳисобининг стандартларига, шунингдек, бошқа қонунчилик ҳужжатларига мувофиқ белгиланади. Бюджет

¹Илмий тадқиқот натижасида муаллиф томонидан тузилган

ташкilotларида бюджет ҳисоби ва ҳисоботининг ягона услубиятига риоя этилган ҳолда бухгалтерия ҳисобининг батафсил бўлишини таъминлайдиган ички идоравий ҳужжатлар қўлланилади. Бунга бюджет ташкilotининг ҳисоб сиёсатини мисол қилиш мумкин [6].

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, Бюджет ва бухгалтерия ҳисобининг стандартлари, йўриқномалар, низомлар, бюджет ташкilotларида харажатлар сметаси ва штат жадвалларини тузиш билан боғлиқ бўлган ва улардан бевосита ташкilotни сақлаб туриш учун бир йил мобайнида сарфландиган харажатлар меъёрини аниқлашда фойдаланиладиган ҳуқуқий ҳужжатлар норматив даражадаги ҳужжатлар ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлигининг услубий кўрсатмалари ва тушунтириш хатлари методик даражадаги ҳужжатлар ҳисобланади. Методик даражадаги ҳужжатларга қуйидагилар киради:

— давлат муассасаси даромадларига солиқлар, бошқа мажбурий тўловлар, маъмурий жарималар ва молиявий санкцияларни тўлашда тўлов ҳужжатларини тўлдириш бўйича услубий тавсиялар;

– давлат муассасаларида бухгалтерия ҳисобининг счётлар режаси бўйича субсчётлар корреспонденциясига оид тушунтиришлар;

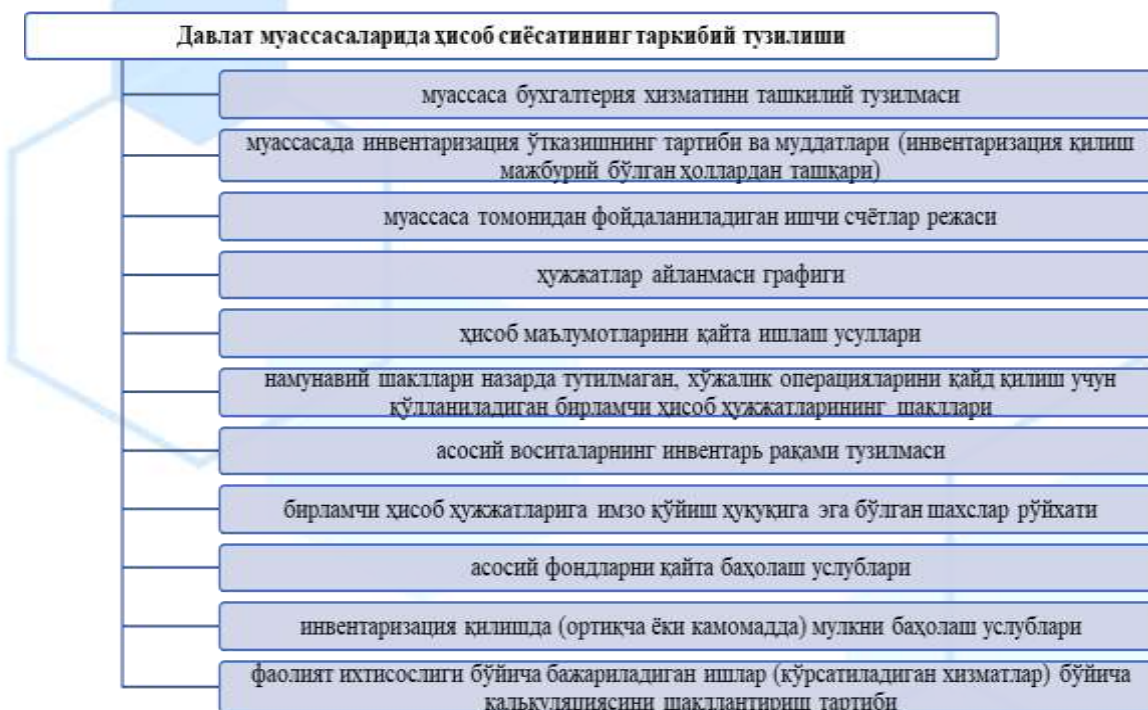
– давлат муассасаларида ҳисобот йилини яқунлаш операцияларини бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботида акс эттириш бўйича тушунтиришлар.

Ташкилий даражадаги ҳужжатларнинг мақсади давлат муассасаларида бухгалтерия ҳисобини юритиш тартибини аниқлаш. Ташкилий даражага давлат муассасалари томонидан ишлаб чиқилган ва муайян турдаги мулк, мажбуриятлар, хўжалик операциялари ва бошқаларни ҳисобга олишни белгилайдиган ҳужжатлар киради. Шунингдек, муассаса раҳбари томонидан тасдиқланган ички фойдаланиш учун мўлжалланган ҳужжатларни ҳам киритиш мумкин. Ушбу даражадаги асосий меъёрий ҳужжат ташкilotнинг ҳисоб сиёсати ҳисобланади [5]. Амалдаги қонунчиликка мувофиқ давлат муассасаларида ҳисоб сиёсатини таркибий тузилиши қуйидагича бўлиши керак (2 – расм).

Ҳисоб сиёсатини давлат муассасаларининг фаолияти, ихтисослашиши ва таркибий тузилишини инобатга олиб ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади [4]. Шунга қараб, давлат муассасаларида раҳбарнинг фармойиши асосида тасдиқланган ҳисоб сиёсатига мувофиқ бухгалтерия ҳисобини юритиш, молиявий активларни талон – торож қилинмаслиги учун ички молиявий назоратнинг амалга оширилиши ҳамда молиявий, статистик ва солиқ ҳисоботларини белгиланган муддатда тузиб, топширилиши текшириб борилади.

Давлат муассасаларида ҳисоб сиёсатини шакллантиришда ички назорат тизимини ташкил этиш ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади [2]. Ички назоратни ташкил этиш тартиби давлат муассасалари

фаолиятининг ҳажми ва хусусиятига, шунингдек, уларнинг бошқарув тизимига қараб кўриб чиқилади.

2–расм. Давлат муассасаларида ҳисоб сиёсатини таркибий тузилиши²

Ҳисоб сиёсати ва ички назорат ўртасида ҳам тўғридан – тўғри, ҳам тескари боғлиқликлар мавжуд. Иқтисодий ҳаёт фактларини ақс эттиришнинг турли усуллари такомиллаштириш, шунингдек, ҳисоб сиёсатини шакллантиришда уларнинг иқтисодий зарурияти ва мақсадга мувофиқлигига давлат муассасаларининг ички назорат тизимини яратиш орқали эришиш мумкин [3].

Давлат муассасаларида барча даражадаги бухгалтерия ҳисобини тартибга солиш доир норматив – ҳуқуқий ҳужжатлар асосида ҳисоб сиёсати шакллантирилади ва муассасаларда ҳисоб юритиш жараёнида юқоридаги ҳужжатлар ижроси ҳисоб тизимига тадбиқ этилади.

Хулоса. Олиб борилган тадқиқотлар натижасида қуйидагиларни алоҳида таъкидлаб ўтмоқчимиз. Давлат муассасаларида бухгалтерия ҳисобини юритишнинг норматив – ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш учун **биринчидан**, бухгалтерия ҳисобини юритишнинг амалдаги ҳолатини бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонунчилик билан солиштириб, ўрганиб чиқиш керак. Чунки, бу ерда қонунчиликда белгилаб қўйилган меъёрларнинг қанчалик даражада бажарилаётганлиги ва унга риоя этилаётганлиги аниқланади.

Иккинчидан, молиявий ҳисобининг халқаро стандартлари билан мамлакатимизда қабул қилинган бухгалтерия ҳисоби миллий стандартларини

²Илмий тадқиқот натижасида муаллиф томонидан тузилган.

қиёсий таҳлил қилишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Бунда, бухгалтерия ҳисоби миллий стандартларининг молиявий ҳисоб халқаро стандартларига қай даражада мувофиқлаштириладилиги кўриб чиқилади.

Давлат муассасаларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш, юритиш жараёнини тартибга солиш ва ички назорат тизимини амалга оширишда фойдаланиладиган асосий ҳужжат ҳисоб сиёсати ҳисобланади. Давлат муассасаларининг ҳисоб сиёсати Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент фармонлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари, бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлари ва тармоқ соҳаларига оид низомлар асосида ишлаб чиқилади.

Илмий, назарий ҳамда услубий жиҳатдан таҳлил қиладиган бўлсак, бухгалтерия ҳисоби амалиёти билан боғлиқ тарзда шакллантирилган ҳисоб сиёсати давлат муассасалари молиявий хўжалик фаолиятини самарали бошқаришнинг зарур ричагларида бўлиб, муассасаларни барча мавжуд соҳалардаги фаолияти самарадорлигига бевосита таъсир қилади.

Ҳисоб сиёсатини тўғри ишлаб чиқилганлиги, тузилганлиги ва бухгалтерия ахборотини тўлиқ очиб берилиши давлат муассасаларининг фаолият самарадорлигига бевосита таъсир қилади. Шунингдек, давлат муассасаларида бухгалтерия ҳисобида назорат, ахборот ва таҳлилий функцияларининг ўз вақтида бажарилишига асос бўлади. Давлат муассасалари бухгалтериясида ҳужжатларни тузиш, қабул қилиш, сақлаш ва ҳисобда акс этириш ҳамда ҳужжатлар айланишини амалга ошириш бўйича ягона тартиб ҳам ҳисоб сиёсати билан белгиланади.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Остонақулов М. Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби. Ўқув қўлланма. – Т.: “Iqtisod – Moliya”, 2009. – 428 б.
2. Kuliboyev A.Sh. Methodological issues of formation of accounting policy in medical institutions // International scientific journal of finance and accounting. №4, August, 2017 <https://www.interfinance.uz/en/арxiv/231-ikki-4hh-2>.
3. Кулибоев А. Ш. Бюджет назоратининг назарий–услубий асослари //World scientific research journal. – 2023. – Т. 16. – №. 1. – С. 31-37.
4. Kuliboyev Azamat, & Urushova Nilufar. (2023). Byudjet nazoratining meyoriy-huquqiy asoslari va ularni rivojlantirish istiqbollari. UNIVERSAL JOURNAL OF TECHNOLOGY AND INNOVATION, 1(7), 189–197. Retrieved from <https://humoscience.com/index.php/ti/article/view/2268>.
5. Shonazarovich K. A. Regulatory and legal regulation of accounting in budgetary institutions //EPRA International Journal of Economics, Business and Management Studies (EBMS). – 2023. – Т. 10. – №. 6. – С. 82-86.

6. Kuliboyev Azamat Shonazarovich. Improvement of accounting in state medical institutions.// Proceedings of International Conference on Educational Discoveries and Humanities. Hosted online from Plano, Texas, USA. Volume 2, Issue 5, May 2023. -Pp.145-147.

7. Меҳмонов С.У. Бюджет ҳисоби. Ўқув қўлланма. – Т.: “Fan va texnologiya”, 2012. – 350 б.

8. Меҳмонов С.У., Кулибоев А.Ш. Бюджет ташкилотларининг бюджетдан ташқари жамғармалари ҳисоби. Ўқув қўлланма, «Иқтисод-молия» 2018. 186 б.

9. Остонакулов, А.А. Бюджет ташкилотларининг бюджетдан ташқари маблағлари ҳисоби ва ҳисоботи методологиясини такомиллаштириш. Монография. – Т.: VNESHINVESTPROM нашриёти, 2021. – 208 б.

10. Ostonokulov, Azamat. "Improvement of methodology for accounting of extra-budgetary resources of public educational and medical institutions. E3S Web Conf. Volume 296, 2021." 1st International Conference on Environmental Sustainability Management and Green Technologies (ESMGT 2021). <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202129606029>.

11. Tuychiyev A.J., Ostonokulov A.A., Ibragimov K.Sh., Tursunov A.S. Byudjet tashkilotlarida byudjet hisobi. Darslik – Т.: “Iqtisod – Moliya”, 2018. –329 б.

12. Воробьева И.П., Спесивцева А.Л., Барышева Г.А. Бухгалтерский учет в бюджетных учреждениях. Учебное пособие. – Томск.: Изд-во ТПУ, 2012. –252 с.

13. Солодова С.В., Глущенко А.В. Бухгалтерский учет в бюджетных организациях. Учебник. – Москва.: Издательство Юрайт, 2022. — 322 с.

14. Качкова О.Е., Кришталева Т.И., Овсячук М.Ф. Бухгалтерский учет в бюджетных учреждениях. Учебник. – Москва.: КНОРУС, 2022. — 376 с.